

تبیین شاخصه‌های دین‌داری و مصداق‌های آن در فضای مجازی راهی برای آرام بخشی و سلامت روان جامعه در دوران کرونا

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۴/۲۶

مریم ادیب زاده*: استادیار گروه آموزشی مدیریت دولتی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، dr.adibzadeh@yahoo.com

چکیده:

اخیراً همه‌گیری بیماری کرونا و ویروس جدید (Covid-19) منجر به ایجاد استرس و اضطراب زیادی در سراسر جهان شده است. اکثر کشورها برای کنترل شیوع کووید-۱۹ تصمیم به استفاده از قرنطینه گرفته‌اند؛ و بنابراین میزان استفاده از فضای مجازی افزایش یافته است. دین، دین‌داری و هویت دینی نیز، در نظریه‌ها و پژوهش‌های تجربی علوم اجتماعی همواره مورد توجه بوده است. به نظر می‌رسد که این، یک امر پذیرفته‌شده و عمومی در میان دانشمندان علوم اجتماعی است که هویت دینی، نقش پررنگی در زندگی مردم دارد. در بحث هویت دینی، برخورداری از دین و تعالیم مذهبی مشترک در یک جامعه مورد توجه قرار می‌گیرد. با توجه به شدت یافتن فرایندهای توسعه و نوسازی در جوامع کنونی، مذهب همچنان در تمام ابعاد خود، به‌عنوان منبعی مهم برای هویت و معنا بخشی در جهان متجدد به شمار می‌رود. این مقاله به دنبال تبیین شاخصه‌های دین‌داری و مصداق‌های آن در فضای مجازی است به این منظور ابتدا تعاریفی از دین‌داری ارائه شده و سپس شاخصه‌های مربوط به آن معرفی می‌گردد و سپس به بیان مصداق‌های آن در فضای مجازی پرداخته می‌شود تا از خلال بحث روشن گردد که تنها راه سلامت روان و آرامش بخشی، قرار گرفتن در مأمن دین و دین‌داری است و با توجه به شرایط همه‌گیری بیماری کرونا و توسعه فضای مجازی بهترین راهکار تبیین شاخصه‌های دین‌داری در فضای مجازی است. نویسنده امید دارد با نوشتن مقاله حاضر سهمی هرچند کوچک در گسترش فرهنگ دین‌داری در فضای مجازی بردارد.

واژه‌های کلیدی: دین‌داری، شاخصه، فضای مجازی، کووید-۱۹

۵۹

سال دهم - ویژه نامه

پاییز ۱۴۰۰

دوفصلنامه علمی پژوهشی

تبیین شاخصه‌های دین‌داری و مصداق‌های آن در فضای مجازی راهی برای آرام بخشی و سلامت روان جامعه در دوران کرونا - مریم ادیب زاده

The Indicators of Religiousness and its Examples in Cyberspace: a Way to Calm Down a Society with Mental Health during the Corona

M. Adib zadeh*

Abstract

The recent epidemic of the new coronavirus (Covid-19) has caused a great deal of stress and anxiety around the world. Most countries have decided to use quarantine to control the prevalence of Covid-19. As a result, the use of cyberspace has increased. Religion, religiousness and religious identity have always been considered in empirical theories and studies of social sciences. It seems to be a generally accepted fact among social scientists that religious identity plays a major role in people's lives. In the discussion of religious identity, having a common religion and religious teachings in a society is considered.

Due to the intensification of development and modernization processes in today's societies, religion is still considered in all its dimensions as an important source of identity and meaning in the modern world. This article seeks to explain the characteristics of religiousness and its examples in cyberspace. For this purpose, it was first tried to identify religiousness and then its related characteristics were introduced along with its examples in cyberspace. It was also clearly discussed that the only way to mental health and relaxation is to seek refuge in religion and religiousness. During the pandemic virus, cyberspace can play a significant role in illustrating the characteristics of religiousness.

Keywords: Covid 19, Cyberspace, Indicator, Religiousness.

مقدمه

در پایان دسامبر ۲۰۱۹، گسترش یک بیماری عفونی جدید در شهر ووهان چین گزارش شد که توسط یک کرونا ویروس جدید ایجاد شده و رسماً توسط سازمان بهداشت جهانی (WHO) به عنوان کووید-۱۹ نام گذاری گردید. گسترش کووید-۱۹ به دلیل سرعت انتقال آن منحصر به فرد بود و باعث ایجاد وضعیتی اضطراری در سرتاسر جهان طی کمتر از چند ماه شد. این بیماری نه تنها موجب نگرانی‌های سلامت همگانی بلکه سبب بروز تعدادی از بیماری‌های روان‌شناختی شامل اضطراب، ترس، افسردگی، برچسب‌زنی، رفتارهای اجتنابی، تحریک‌پذیری، اختلال خواب و اختلال استرس پس از سانحه است. در این شرایط، حفظ وضعیت سلامت روان افراد ضروری است؛ زیرا افراد مختلف جامعه ممکن است محرک‌های استرس‌زایی را در طول انتشار آن تجربه نمایند [۱].

امروزه، روش‌های ارتباطی با دیگران از طریق اینترنت افزایش یافته است و خانواده ایرانی در سبب فرهنگی خود با شبکه‌های ماهواره‌ای، فضای مجازی و رسانه‌های نوین مواجه‌اند که هر کدام به نوبه خود، بخشی از فرایند تأثیر گذاری در آن را هدف گرفته‌اند. برخی از شبکه‌های ماهواره‌ای، به طور تخصصی تمام تمرکز خویش را بر مقوله خانواده نهاده‌اند و پیام مشترک برنامه‌های آن‌ها عبارت‌اند از: ترویج خانواده‌های بی‌سامان و لجام‌گسیخته در مقابل ساختار خانواده، عادی‌سازی خیانت همسران به یکدیگر، عادی جلوه دادن روابط جنسی دختر و پسر پیش از ازدواج، ترویج فرهنگ همبازی به جای ازدواج و عادی جلوه دادن سقط جنین برای دختران [۲]. به موازات رشد فناوری و گسترش مالکیت رایانه‌ای، انسان‌ها تقریباً تمام فعالیت‌های خود

را شامل فعالیت‌هایی مانند دانلود اطلاعات، خواندن و نوشتن روزنامه، ارسال و دریافت پیام، ایمیل، صوت و عکس حول فضای سایبری هدایت می‌کنند. این فضا در حقیقت نماد ابزاری جدید برای ارتباط و به‌ویژه ارتباطات الکترونیکی است که در آن سرعت و وسعت حرف نخست را می‌زند. از دو جنبه می‌توان در مورد فضای مجازی سخن گفت: از سویی، ما با واقعیتی مجازی روبه‌رو هستیم؛ نوعی فضای سه‌بعدی سایبری که انسان‌ها به آن ورود و با یکدیگر ارتباط برقرار می‌کنند. از سوی دیگر، ما جهانی از شبکه‌های رایانه‌ای داریم که از طریق کابل و دیگر ابزارهای ارتباطی به یکدیگر متصل هستند و به ما کمک می‌کنند به اطلاعات دسترسی داشته و آن‌ها را ذخیره کنیم. این شبکه‌ها، نه تنها شامل ارتباط بین رایانه‌ها بلکه شامل مرورگرها و نرم‌افزار ایمیل نیز هستند که اطلاعات را جابجا می‌کنند. آن‌ها در حقیقت، جایگاه و مأمن اطلاعات هستند. این بخش از شبکه مجازی، از این جهت می‌تواند حائز اهمیت باشد که واقعیت مجازی، به بخشی از فرهنگ عام و روزمره ما بدل شده است؛ چنان که در برخی نقاط، اساساً ارتباطی وثیق بین واقعیت و واقعیت مجازی وجود دارد [۳].

مؤلفه‌های هویت دینی شامل پایبندی نظری و عملی به مذهب، انجام مراسم مذهبی، کنشگری مذهبی، خود و خانواده را مذهبی دانستن، توجه به عقاید ویژه مذهبی، احساس معنادار بودن زندگی، احساس معنا بخشی دین و شرکت در خدمات داوطلبانه مذهبی است؛ بنابراین هویت دینی به معنای احساس تعلق و تعهد فرد نسبت به باورها، احکام و ارزش‌های دینی است.

با توجه به اهمیت فضای مجازی در توسعه جوامع، در جامعه ما نیز طی سال‌های اخیر به فناوری اطلاعات و ارتباطات توجه بسیاری شده است؛ ولی در این باره، آسیب‌های جدی وجود دارد که ضروری است به

ریشه‌یابی آن پرداخته شود. کشور ما از نظر بهره‌مندی از اینترنت رتبه ۸۷ را بین ۱۸۷ کشور جهان دارد که بر اساس طبقه‌بندی اتحادیه جهانی مخابرات، جزء کشورهای متوسط به شمار می‌رود. ۳۵ درصد کاربران اینترنت را قشر جوان تشکیل می‌دهند و میانگین صرف شده برای اینترنت، ۵۲ دقیقه در هفته است [۴]. شبکه‌های دوست‌یابی در کشور ما، به سرعت در میان جوانان ایرانی محبوب شده و ایرانی‌ها رتبه سوم را در این شبکه‌ها کسب کرده‌اند [۵]. به‌طور کلی، تحقیق علمی در مورد دین در فضای سایبر، به آغاز استفاده از اینترنت در دهه ۱۹۹۰ بازمی‌گردد. دانشمندان پدیده کاربرد اینترنت را فراتر از حوزه‌های فنی و حرفه‌ای (دانشگاهی) و در واقع، در بطن جست‌وجوی معنا و بیان باورهای دینی توسط انسان، مورد بررسی قرار داده‌اند [۶].

امروزه، اصطلاح فضای مجازی یا سایبری، در بسیاری حوزه‌ها به کار می‌رود و البته همیشه نیز مشخص نیست که دقیقاً به چه معناست. امنیت سایبری، جرائم سایبری، جنگ سایبری و تروریسم سایبری مفاهیمی است که کمابیش هر یک از ما از رسانه‌ها می‌شنویم و در پایگاه‌های اینترنتی می‌خوانیم. سازمان‌های مختلف و چه بسا کشورهای گوناگون، تعاریف متفاوتی به اقتضای نیاز خود از فضای سایبر دارند. در عین حال، برخی از آن‌ها مانند اتحادیه اروپا، اصلاً تعریف دقیقی ارائه نمی‌دهند و به اصطلاح، این مفهوم را باز گذاشته‌اند. فرهنگ لغت آکسفورد، در سال ۲۰۰۹ این فضا را فضای واقعیت مجازی تعریف می‌کند و محیطی می‌داند که در آن، ارتباط الکترونیکی اتفاق می‌افتد [۷].

چند نکته در مورد تعاریف فضای مجازی در اینجا قابل ذکر است:

۱- تمام تعاریف هم‌داستان‌اند که فضای سایبر شامل

عناصر عینی است و این بدان معناست که فضای سایبر، عملاً بدون عناصر واقعی و عینی وجود ندارد؛ بنابراین، در تعریف حدی و رسمی موجودیت این فضا، موجودیتی تبعی و فرعی است؛

۲- تمام تعاریف بیانگر آن است که فضای سایبر باید شامل اطلاعات باشد و اطلاعات می‌تواند اطلاعات ذخیره‌شده بوده و یا بین فرایندها یا ابزارهای اینترنتی در گردش باشد؛

۳- فضای سایبر، هم‌زمان مجازی و واقعی (عینی) است؛

۴- تنها برخی از تعاریف، فعالیت‌ها و تعامل‌های این فضا را بخشی از فضای سایبر می‌دانند؛ ۵- برخلاف باور عامه، اینترنت و شبکه‌های مجازی، لزوماً بخشی از (مستلزم) فضای سایبر نیستند؛ بلکه مقتضای آن هستند [۸].

تعریف دین‌داری

تأملات متفکران در گذشته بیشتر معطوف به محتوای دین و سرگذشت تاریخی ادیان بوده است و کمتر به سراغ مباحثی چون دین‌داری و تغییرات آن که منوط به مطالعه در احوال فردی است رفته‌اند. دینی بودن عنوان عامی است که به هر فرد یا پدیده‌ای اطلاق می‌شود که ارزش‌ها و نشانه‌های دینی در آن متجلی باشد. تجلی ارزش‌ها و نشانه‌های دینی بودن فرد را در نگرش، گرایش و کنش‌های آشکار و پنهان می‌توان جستجو و شناسایی کرد. فرد متدین از سویی خود را ملتزم به رعایت فرمان‌ها و توصیه‌های دینی می‌داند و از سوی دیگر اهتمام و ممارست‌های دینی، او را به انسانی متفاوت بدل می‌سازد؛ بنابراین به دو طریق یا با دو نشانه می‌توان او را از دیگران شناخت؛ یکی از طریق پایبندی و التزام دینی وی و دیگری از پی آمد دین‌داری و آثار تدین در فکر، جان و عمل فردی و اجتماعی او [۹].

دین‌داری به بیان کلی یعنی داشتن اهتمام دینی به‌نحوی که نگرش، گرایش و کنش‌های فرد را متأثر سازد [۱۰]. نوع و جهت تأثیر را ادیان مشخص می‌کنند که کشف و شناسایی آن مستلزم مطالعات درون دینی است؛ اما عمق و شدت تأثیرگذاری و روند تغییرات آن مشخصاتی است که منتج از واری‌های بیرونی روان‌شناسان و جامعه‌شناسان است.

دین در لغت به معنای رستگار شدن، اطاعت نمودن، پاداش، عادت، حساب، کیش، پرهیزگاری و ... آمده [۱۱] و در اصطلاح تعابیر گوناگونی از سوی اندیشمندان اسلامی درباره آن ارائه شده است؛ از جمله این که دین عبارت است از مجموعه‌ای از باورها درباره هستی و ارزش‌های مبتنی بر این باورها. ارزش مفهوم عامی است که فروع، احکام دین و همچنین اخلاقیات، فضائل و ردایل نفسانی را نیز دربر می‌گیرد. بخش نخست تعریف نیز به حوزه اندیشه و جنبه نظری دین مربوط است و در مجموع دین همان مجموعه گزاره‌های وحیانی است که در ساحات مختلف به بشر رهنمود می‌دهد [۱۲]. با توجه به معنای دین، مراد از دین‌داری آشکار شده و چون دین‌داری همان تقید به آموزه‌های دین است اگر کسی بر مدار همان آموزه حرکت کند، دین‌دار محسوب می‌شود. دین‌دار کسی است که طبق فرمان آموزه‌های دینی رفتار نماید و آن‌ها را سرمشق عمل خویش قرار دهد.

شاخصه‌های دین‌داری در کلمات نورانی

حضرت علی (ع)

۱- معرفت دینی

تا کسی دین خدا را نشناسد، چگونه می‌تواند به آن عمل کند و تا کسی دین دان نشود، چگونه می‌تواند دین‌دار باشد؟ در کلمات حضرت علی (ع)، شناخت

دین، یکی از شاخص‌ها به شمار آمده است؛ از جمله حضرت تأکید می‌کند: «أَوَّلُ الدِّينِ مَعْرِفَتُهُ؛ سرآغاز دین، خداشناسی است [۱۳]» و یا «مَعْرِفَةُ الْعِلْمِ دِينٌ يُدَانُ بِهِ؛ شناخت دانش، دینی است که پذیرفته و به آن عمل می‌شود [۱۳]». پس باید در زندگی ایمانی، سهمی برای دین‌شناسی و ارتقای بصیرت دینی اختصاص داد و مسائل فرهنگی را مهم شمرد.

۲- ترک گناه

دین‌داری، با پیروی از هوای نفس و ارتکاب گناه، ناسازگار است. دین‌دار واقعی، کسی است که در جست‌وجوی رضای الهی باشد و رضای خدا در ترک گناه است. حضرت امیر (ع) در این باره می‌فرماید: «مَنْ بَادَرَ إِلَى مَرَاضِي اللَّهِ وَتَأَخَّرَ عَنْ مَعَاصِيهِ فَقَدْ أَكْمَلَ الطَّاعَةَ؛ هر کس به سوی کارهای خداپسند بشتابد و در پی رضای حق و ترک گناهان باشد، طاعتش را کامل ساخته است [۱۴]».

«مِنَ الدِّينِ التَّجَاوُزُ عَنِ الْحَرَامِ؛ گذشتن از حرام، از دین است [۱۴]».

«مَلَكَ الدِّينِ مُخَالَفَةُ الْهَوَى؛ معیار دین، مخالفت با هوای نفس است [۱۴]».

۳- عمل صالح

درختان را از طریق میوه‌هایش می‌شناسند. عمل صالح، میوه ایمان راستین مسلمان است و به وسیله اعمال اشخاص، میزان تعهدشان به دین شناخته می‌شود. امام علی (ع) فرموده‌اند:

«بِالصَّالِحَاتِ يُسْتَدَلُّ عَلَى الْإِيمَانِ؛ با عمل‌های صالح، به ایمان کسی استدلال می‌شود (عمل صالح، دلیل دین‌داری است) [۱۳]».

«يَعْمَلُ الْأَعْمَالُ الصَّالِحَةَ وَهُوَ عَلَى وَجَلٍ؛ [انسان تقوایپیشه] اعمال صالح انجام می‌دهد؛ در عین حال، باز بی‌مناک است [۱۳]».

سعدیا گرچه سخن دان و مصالح گویی
به عمل کار برآید، به سخن دانی نیست

۴- اهتمام به واجبات

بالاترین تکلیف، عمل به واجبات است. دین داری هر کس، از میزان اهتمام او به واجبات و ادای تکالیف الهی شناخته می شود و ضایع ساختن فرایض، بیشترین ضربه را به دین می زند. ترک واجبات، نخستین گام فروپاشی بنیان دین داری است. امام علی (ع) می فرماید: «مَا أَوْهَنَ الدِّينَ كَتَضْيِيعِ الْفَرَائِضِ؛ هیچ چیز، مانند تباه ساختن واجبات، دین را سست نمی کند [۱۴]». حضرت در وصیت نامه اش پس از ضربت خوردن، بر نماز تأکید می کند و آن را ستون دین می داند؛ «فَأَيُّهَا عَمُودُ دِينِكُمْ [۱۳]».

در عهدنامه مالک اشتر تأکید بسیاری به اقامه فرایض دارد که خالص کننده دین برای خدا و عبادت ویژه ای است. توصیه حضرت آن است که مسلمان در روز و شب، حق نماز را ادا کند و به آن اهمیت دهد؛ «وَأَيُّهَا خَاصَّةً مَا تَخْلِصُ بِهِ لِلَّهِ دِينَكَ إِقَامَةَ فَرَائِضِ الَّتِي هِيَ لَهُ خَاصَّةً [۱۳]». ترک واجبات و پرداختن به مستحبات، مثل آن است که جاده اصلی خراب باشد؛ اما به بازسازی حاشیه یا جاده فرعی پردازیم.

۵- صدق و امانت

در رهنمودهای معصومان (ع) آمده که به زیادی نماز و روزه افراد نگاه نکنید؛ بلکه مردم را در عرصه صدق و امانت بیازمایید؛ یعنی راست گویی و امانت داری، شاخصه مهم دین داری است و هر که امین و راست گو نباشد، دین ندارد. این نکته در کلمات امام علی (ع) نیز آمده است:

«أَدِّ الْأَمَانَةَ إِذَا اتُّمِنْتَ وَلَا تَتَّهَمْ غَيْرَكَ إِذَا اتُّمِنْتَ فَإِنَّهُ لَا إِيمَانَ لِمَنْ لَا أَمَانَةَ لَهُ؛ اگر امین شمرده شدی، امانت را برگردان و اگر کسی را امین قرار دادی، به او تهمت مزین

همانا کسی که امانت ندارد، ایمان ندارد [۱۴]».

«يُسْتَدَلُّ عَلَى دِينِ الرَّجُلِ بِصِدْقِهِ وَوَعْدِهِ؛ صدق و پرهیزکاری شخص، دلیل دین داری اوست [۱۴]». «جَانِبُوا الْكَذِبَ فَإِنَّهُ مُجَانِبُ الْإِيمَانِ؛ از دروغ بپرهیزید؛ چراکه دروغ، با ایمان ناسازگار است [۱۴]». حضرت اسماعیل (ع) با شخصی قرار گذاشت؛ ولی او در وعده گاه حاضر نشد. آن حضرت، مدت زیادی در آنجا به انتظار وی نشست؛ به گونه ای که غیبت طولانی ایشان، سبب نگرانی پیروانش شد. سرانجام، فردی که بر حسب اتفاق از آنجا می گذشت، حضرت را دید و گفت: ای پیامبر خدا! ما بر اثر تأخیر شما نگران شده ایم. حضرت فرمود: من با فلان کس در اینجا وعده دیدار دارم؛ ولی او نیامده است و تا او نیاید، من از اینجا نمی روم! آن مرد جریان را به مردم خبر داد و آن ها به سراغ شخص مورد نظر رفتند و او را نزد آن حضرت آوردند. مرد با شرمساری گفت: ای پیامبر خدا! من قرار دیدار با شما را فراموش کردم. ایشان فرمود: اگر نیامده بودی، من همچنان در اینجا می ماندم [۱۵].

در مورد پیامبر گرامی اسلام (ص) نیز آمده است که ایشان روزی کنار سنگی با شخصی وعده دیدار داشتند. آفتاب بالا آمد و هوا گرم شد؛ ولی او همچنان نیامد. یاران آن حضرت به ایشان گفتند: خوب است که از آفتاب به سایه بیایید. حضرت فرمود: من با او در اینجا وعده دیدار دارم و تا او نیاید، از اینجا حرکت نخواهم کرد [۱۵].

۶- وفای به عهد

وفای به عهد و پیمان، پایبندی به تعهدات قول و قرارها و احترام به تعهد و امضا و قرارداد نشانه دین داری است. خُلف وعده و عمل نکردن به قول و تعهد، نشانه ضعف ایمان است. قرآن کریم یکی از نشانه های مؤمنان رستگار را پایبندی به عهد و میثاق می داند؛ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ [۱۶].

امیر مؤمنان علی (ع) در این باره فرمود:

«مِنْ دَلَائِلِ الْإِيمَانِ الْوَفَاءُ بِالْعَهْدِ؛ از نشانه‌های ایمان، وفای به عهد است [۱۴].»

«مِنْ أَفْضَلِ الْإِسْلَامِ الْوَفَاءُ بِالذَّمَامِ؛ از برترین دستورهای اسلام، وفا به پیمان‌هاست [۱۴].»

حضرت در عهدنامه مالک اشتر به وفای به عهد فرامی‌خواند: «فَحُطُّ عَهْدِكَ بِالْوَفَاءِ وَأَرْعَ ذِمَّتَكَ بِالْأَمَانَةِ [۱۴].» همچنین از پیمان‌شکنی و زیر پا گذاشتن تعهدات نهی می‌کند: «فَلَا تُغْدِرَنَّ بِذِمَّتِكَ وَلَا تَخَيِّسَنَّ بِعَهْدِكَ [۱۴].»

پس آنان که خیلی راحت، زیر قولشان می‌زنند و به وعده‌های خود عمل نمی‌کنند، در دین‌داری ضعیف هستند. گویند روزی امام سجاد (ع) از یکی از یاران خویش، ده هزار درهم قرض خواست. وقتی که شخص در برابر این مبلغ از حضرت تقاضای وثیقه کرد، امام نخی از عبای خویش را کشید و به او داد و فرمود: این، وثیقه من است و تا موقع ادای دین، نزد تو باشد. پس از مدتی، امام پول شخص را آماده کرد و فرمود: پولت حاضر است؛ وثیقه مرا بیاور. آن شخص که قصد برگرداندن نخ را نداشت، گفت: من نخ عبا را گم کرده‌ام. حضرت فرمود: در این صورت، طلب خود را خواهی گرفت؛ زیرا تعهد با دیگران را نباید ناچیز انگاشت. به ناچار، مرد نخ عبا را به امام برگرداند و پول خویش را دریافت کرد [۱۳].

۷- تقوا و پارسایی

مراقبت از حدود الهی، زیرا نگذاشتن فرمان خدا، جرئت بر گناه‌نداشتن، تقوا و پرهیزکاری، از شاخصه‌های دین‌داری است. ورع و تقوا، هم نگهبان دین، هم محافظ دین‌دار، هم حفاظ مسلمانی و هم نگه‌دارنده انسان از فساد اخلاقی و آلوده شدن به معاصی است. دین‌داری، با بی‌پروایی و بی‌مبالاتی ناسازگار است و دین‌دار، خود را در حصار امن تقوا قرار می‌دهد. حضرت امیر (ع) در

این زمینه فرموده:

«يُسْتَدَلُّ عَلَى الْإِيمَانِ بِكَثْرَةِ التَّقَى وَمُلْكِ الشَّهْوَةِ وَعَلَبَةِ الْهَوَى؛ برای ایمان شخص، با تقوا، مالک شهوت بودن و چیرگی بر هوای نفس دلیل آورده می‌شود [۱۴].»

۸- فدا کردن دنیا برای دین

از نوع انتخابی که انسان بر سر دوراهی‌ها انجام می‌دهد، میزان اهتمام او به امور به دست می‌آید. بعضی‌ها برای تأمین دنیا، از دین مایه می‌گذارند و دین را خرج دنیایشان می‌کنند. بعضی هم حاضر نیستند برای رسیدن به دنیا، ذره‌ای به دینشان آسیب بزنند. پس فدا کردن دنیا برای دین، یکی دیگر از شاخصه‌های دین‌داری است. امام در نامه‌ای به یکی از کارگزاران حکومتی، از سوء-استفاده‌های مالی او در خصوص بیت‌المال انتقاد کرده، می‌فرماید:

«لَا تُصْلِحُ دُنْيَاكَ بِمَحْقِ دِينِكَ فَتَكُونَ مِنَ الْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا؛ با نابود کردن دینت، دنیای خودت را آباد مکن که از زیان‌کارترین افراد خواهی بود [۱۳].»

بدتر از این، جایی است که کسی دین خود را فدای دنیای دیگران کند؛ مثل عمروعاص که به نفع معاویه دین فروشی می‌کرد. حضرت در نامه‌ای خطاب به او می‌نویسد:

«فَإِنَّكَ قَدْ جَعَلْتَ دِينَكَ تَبَعًا لِدُنْيَا أَمْرِي ظَاهِرٌ غَيْبٌ...؛ دین خودت را تابع دنیای کسی کرده‌ای که گمراهی‌اش آشکار، بی‌پرده و بی‌آبروست... (یعنی معاویه) [۱۳].»

در پاسخ به درخواست‌های ناحق برادرش عقیل از بیت‌المال، در خطبه‌ای فرمود: برادرم پنداشته که دینم را به او می‌فروشم و تسلیم خواسته‌اش می‌شوم و از روش عادلانه‌ام عدول می‌کنم؛ «فَظَنُّ أُنِّي أَبِيعُهُ دِينِي وَأَتَّبِعُ قِيَادَهُ مُفَارِقًا طَرِيقَتِي [۱۳].» سپس حضرت آهن گذاخته را به دست عقیل نزدیک می‌کند و بیان می‌دارد که اگر اقالیم هفت گانه را به من بدهند تا برگی را از دهان

ملخی بگیرم، چنین نخواهم کرد.

همچنین در نامه‌ای در اعتراض به خیانت مالی یکی

از والیان، نوشته است:

«تَعْمُرُ دُنْيَاكَ بِخَرَابِ آخِرَتِكَ وَتَصِلُ عَشِيرَتَكَ بِقَطِيعَةِ دِينِكَ؛ دنیای خود را به بهای خراب کردن آخرت، آباد می‌کنی و با بریدن از دینت، به بستگان می‌رسی [۱۵].»

سخنان حضرت در این مورد، بسیار است؛ چرا که گرفتار کسانی بود که برای رسیدن به دنیا، دین خود را حراج می‌کردند [۱۳].

۹- ضابطه‌های مکتبی در روابط

اگر با کسانی رابطه دوستی داریم یا قطع رابطه می‌کنیم، بر چه اساسی است؟ معیارهای مادر دوستی‌ها و دشمنی‌ها، رابطه‌ها و قطع رابطه‌ها، پول دادن‌ها و ندادن‌ها، حمایت کردن یا موضع گرفتن‌ها چیست؟ شاخصه دین‌داری آن است که همه این‌ها برای خدا و با انگیزه‌های مکتبی باشد؛ نه بر اساس تعصب‌های دوستی و فامیلی یا مصلحت‌اندیشی‌های دنیایی یا نفع طلبی‌های مادی یا کینه‌ورزی‌های شخصی. حضرت می‌فرماید:

«مَنْ أُعْطِيَ فِي اللَّهِ وَمَنَعَ فِي اللَّهِ وَأَحَبَّ فِي اللَّهِ وَأَبْغَضَ فِي اللَّهِ فَقَدْ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ؛ هر کس در راه خدا عطا کند و در راه خدا منع کند و در راه خدا دوستی کند یا دشمنی نماید، ایمانش را به کمال رسانده است [۱۷].»
«الْمُؤْمِنُ مَنْ كَانَ حُبُّهُ لِلَّهِ وَبُغْضُهُ لِلَّهِ وَأَخْذُهُ لِلَّهِ وَتَرْكُهُ لِلَّهِ؛ مؤمن، کسی است که دوستی و دشمنی و گرفتن و نگرفتنش، برای خدا باشد [۱۷].»

در خطبه‌ای که ریشه پیدایش فتنه‌ها را بیان می‌کند، به تعصب‌ها و حمایت‌های بدون معیار الهی از افراد گمراه اشاره می‌کند و می‌فرماید: «وَيَتَوَلَّى عَلَيْهَا رِجَالٌ رِجَالًا عَلَى غَيْرِ دِينِ اللَّهِ؛ کسانی با افرادی دیگر، بر اساس غیر

دین خدا، همبستگی و دوستی می‌کنند (پیوندهای غیر مکتبی) [۱۳].»

حضرت، از سویی برادری را بر مبنای معیارهای خدایی می‌ستاید: «أَنْتُمْ الْأَنْصَارُ عَلَى الْحَقِّ وَالْإِخْوَانُ فِي الدِّينِ [۱۷]» و در جای دیگر، از برادری‌ها و پیوندهای مکتبی حمایت می‌کند: «وَإِنَّمَا أَنْتُمْ إِخْوَانٌ عَلَى دِينِ اللَّهِ [۱۷]». پس کسی دین‌دار است که برای همه کارها و روابط و مواضعش، مبنای دینی و محمل و مستند مکتبی داشته باشد و بتواند کارهایش را به حساب خدا و برای او انجام دهد؛ به بیان دیگر، مکتبی عمل کند و نه سیاسی و بانندی یا حزبی و گروهی.

۱۰- تعادل در حال خشم و رضا

بعضی‌ها اگر از چیزی یا کسی خوششان می‌آید، همه عیوب، زشتی‌ها و خلاف‌های او را نادیده می‌گیرند یا اگر از فردی بدشان می‌آید، به جهت بغض، از حد حق و عدالت فراتر می‌روند. اعتدال، شاخصه دین‌داری است؛ انسان معتدل، نه در حالت غضب به بیراهه می‌رود و بیهوده می‌گوید و نه در حالت رضا، به باطل و بیراهه گرایش می‌یابد. امیر مؤمنان علی (ع) می‌فرماید:

«ثَلَاثَةٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَقَدْ اسْتَكْمَلَ إِيْمَانَهُ: مَنْ إِذَا رَضِيَ لَمْ يُخْرِجْهُ رِضَاهُ إِلَى بَاطِلٍ وَإِذَا غَضِبَ لَمْ يُخْرِجْهُ غَضَبُهُ عَنِ الْحَقِّ وَإِذَا حَكَمَ لَمْ يَأْخُذْ مَا لَيْسَ لَهُ؛ سه چیز است که در هر که باشد، ایمانش به کمال رسیده است: کسی که هرگاه در حال رضایت است، خشنودیش او را به باطل نکشد؛ هرگاه خشمگین است، غضبش او را از حق به در نبرد و هرگاه حکم می‌کند، آنچه را که حق او نیست، نگیرد [۱۴].»

«ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ فَقَدْ أَكْمَلَ الْإِيمَانَ: الْعَدْلُ فِي الْعُضْبِ وَالرِّضَا، وَالْقَصْدُ فِي الْفَقْرِ وَالْغِنَى، وَاعْتِدَالُ الْخَوْفِ وَالرَّجَاءِ؛ سه چیز است که در هر کس باشد، ایمانش را کامل ساخته است: عدالت در حال غضب؛ رضا و

میان‌روی در حال فقر و ثروتمندی؛ توازنِ بیم و امید [۱۴].»

دین‌دار، از دو حالتِ افراط و تفریط، دور است و توازن، بر اندیشه و قضاوت و عملش حاکم است.

۱۱- دوری از هواپرستی

پیامبر خدا (ص) و اولیای دین، جهاد با نفس و مبارزه با هوای نفسانی را جهاد اکبر نامیده‌اند. خیلی‌ها به واسطه هوای نفس و شهوت و تمایلات نفسانی، از دایره دین خارج می‌شوند. دین‌دار، کسی است که بر نفس اماره مهار زند و بر خویشتن امیر باشد؛ نه آن که اسیر نفس گردد. در این زمینه، کلمات حضرت بسیار است؛ از جمله:

«طَاعَةُ الشَّهْوَةِ تُفْسِدُ الدِّينَ؛ پیروی از شهوت، دین را تباہ می‌سازد [۱۴].»

«مَا أَصْلَحَ الدِّينَ كَالْتَّقْوَى وَمَا أَهْلَكَ الدِّينَ كَالْهَوَى؛ هیچ چیز مانند تقوا، دین را به صلاح نمی‌رساند و هیچ چیز مثل هوای نفس، دین را نابود نمی‌کند [۱۴].»

«لَا دِينَ مَعَ هَوَى؛ با هوای نفس، دین باقی نمی‌ماند [۱۴].»

«الْمُؤْمِنُ أَمِيرٌ عَلَى نَفْسِهِ مُعَالِبٌ هَوَاهُ وَحِسَّهُ؛ مؤمن، بر نفس خویش امیر است و بر هوای نفس و حس خود، غلبه دارد [۱۴].»

۱۲- دین‌داری واقعی نه زبانی

خیلی‌ها دم از دین می‌زنند؛ ولی باورهای دینی در عمق وجودشان رسوخ نکرده است. سیدالشهدا (ع) مردم را بردگان دنیا دانسته که دین، تنها بر زبانشان جاری است و اگر گرفتار امتحان شوند، شمار دین‌داران اندک می‌شود.

حضرت علی (ع) در یکی از خطبه‌ها، زبان به نکوهش انسان‌های ضعیف الایمان گشوده و فرموده: مردم به

اندکی از دنیا که می‌رسند، شاد می‌شوند؛ ولی مقدار زیادی از آخرت که از دستشان می‌رود، غصه نمی‌خورند و یا برای اندک دنیایی که از دست می‌دهند، آشفته می‌شوند و آخرت را از یاد می‌برند. ایشان در ادامه می‌افزاید: «وَصَارَ دِينَ أَحَدِكُمْ لُغْقَةً عَلَى لِسَانِهِ؛ دین هر یک از شما، لقلقه زبانش شده است» [۱۳].

دین‌داری شخص، باید ریشه‌دار و همه‌جانبه باشد؛ نه تنها زبانی یا تا وقتی که منافع دنیوی‌اش تأمین شود.

۱۳- امر به معروف و نهی از منکر

این دو فریضه الهی در تعالیم دینی، اسمی الفرائض و والاترین واجبات به شمار آمده و واجبات دیگر به وسیله آن‌ها برپا می‌شود (بِهَا تَقَامُ الْفَرَائِضُ). اگر کسی نسبت به انجام این دو واجب کوتاهی کند و برایش مهم نباشد، دچار ضعف ایمان است. تلاش در راه احیای معروف و مبارزه با منکرات، شاخصه دین‌داری است. امیر مؤمنان (ع) در سخن جامعی که به مراتب سه‌گانه قلبی، زبانی و عملی امر به معروف و نهی از منکر می‌پردازد، درباره کسانی که نه در قلب، از منکرات بدشان می‌آید، نه به زبان اعتراض می‌کنند و نه اقدام عملی دارند، آنان را مرده‌های زنده نما می‌داند: «وَمِنْهُمْ تَارِكٌ لِإِنْكَارِ الْمُنْكَرِ بِلِسَانِهِ وَقَلْبِهِ وَيَدِهِ فَذَلِكَ مَيِّتٌ الْأَحْيَاءِ [۱۳].»

ابوذر غفاری، الگویی برای دین‌داران واقعی است که اهل امر به معروف و نهی از منکر بود و در این راه، تبعید شد و در تبعیدگاه رزده، غریبانه به شهادت رسید. علی (ع) در بدرقه ابوذر، در حمایت از این تعهد و دین‌داری او فرمود:

«يَا أَبَا ذَرٍّ إِنَّكَ غَضِبْتَ لِلَّهِ فَارْجُ مَنْ غَضِبْتَ لَهُ إِنَّ الْقَوْمَ خَافُوكَ عَلَى دُنْيَاهُمْ وَخَفْتَهُمْ عَلَى دِينِكَ؛ ای اباذر! تو برای خدا خشم گرفتی. پس به همان خدا امیدوار باش که برایش خشم کردی. این جماعت، از تو بر دنیایشان ترسیدند؛ ولی تو از اینان بر دین خویش ترسیدی

[۱۲]».

چنین است که اگر کسی نگران ضربه به دین باشد، به وظیفه امر به معروف و نهی از منکر عمل می کند؛ چون در ترک این وظیفه، اعتقادات و اخلاق و دیانت مردم لطمه می بیند و فساد همه جا را می گیرد. دین دار، کسی است که در برابر بی دینی ها و منکرات بی تفاوت نباشد و احساس مسئولیت کند.

۱۴- ظلم ستیزی

از توصیه های حضرت علی (ع) در بستر شهادت، حمایت از مظلوم و مبارزه با ظالم بود؛ «كُونَا لِلظَّالِمِ خَصْمًا وَلِلْمَظْلُومِ عَوْنًا [۱۳]». به تعبیر ایشان هم ظلم و بیداد، دین را نابود می کند و هم بی تفاوتی در برابر ستم ظالمان؛ «إِنَّ الْبَغْيَ وَالزُّورَ يُوتِغَانِ الْمَرْءَ فِي دِينِهِ وَدُنْيَاهُ؛ تجاوز و ناروا، دین و دنیای انسان را نابود می سازند [۱۳]».

در خطبه معروف جهادیه، با اشاره به اینکه مردان غارتگر معاویه به مناطق مسلمان نشین حمله کرده، خلخال و زیورهای زنان را به غارت برده اند و کسی در مقابل آنان ایستادگی نکرده، می فرماید: «فَلَوْ أَنَّ امْرَأًا مُسْلِمًا مَاتَ مِنْ بَعْدِ هَذَا أَسْفًا مَا كَانَ بِهٖ مَلُومًا بَلْ كَانَ بِهٖ جَدِيرًا؛ اگر مسلمانی پس از این واقعه از غصه بمیرد و دق کند، جای ملامت نیست؛ بلکه سزاوار است که مسلمان، از این درد بمیرد [۱۳]».

غیرت ورزی در برابر ظلم متجاوز، شاخصه دین داری است و کسی که برایش فرقی نکند، دین ندارد. همچنان که پیامبر فرمود: هر کس صبح کند، درحالی که به امور مسلمانان اهتمام نرزد، مسلمان نیست (فَلَيْسَ بِمُسْلِمٍ).

۱۵- پرهیز از مردم آزاری

از شاخصه های واضح و حتمی دین داری، پرهیز از آزار رساندن به مسلمانان است. پیامبر خدا (ص) فرمود:

«الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ؛ مسلمان، کسی است که مسلمانان از دست و زبان او در امان باشند [۱۸]».

این سخن را حضرت امیر (ع) در یکی از خطبه های آغاز خلافتش نقل فرمود و ضمن فراخواندن مسلمانان به انجام فرایض و پرهیز از محرّمات و رعایت حلال و حرام الهی، بر مراعات حقوق مسلمانان تأکید نمود و از آزار مسلمان بر حذر داشت و بر رعایت امر خدا در مورد بندگان و بلاد توصیه نمود و حتی حقوق حیوانات را یادآور شد [۱۳].

۱۶- موارد دیگر

حضرت در سخنانی حکیمانه درباره دین دار واقعی و نشانه های دین داری می فرماید: «لَا دِينَ لِحِدَاةٍ؛ نیرنگ باز، دین ندارد [۱۴]». «لَا دِينَ لِسَيِّئِ الظَّنِّ؛ بدگمان، دین ندارد [۱۴]». «دَلِيلُ دِينِ الرَّجُلِ وَرَعَهُ؛ گواه دین داری مرد، پرهیزکاری اوست [۱۴]».

«الدِّينُ يَصُدُّ عَنِ الْمَحَارِمِ؛ دین، انسان را از حرام ها باز می دارد [۱۴]». «ثَلَاثٌ هُنَّ مِنْ كَمَالِ الدِّينِ: الْإِخْلَاصُ وَالْيَقِينُ وَالْقَنَاعَةُ؛ سه چیز، نشانه کمال ایمان است: اخلاص، یقین و قناعت [۱۴]».

«إِنَّ الدِّينَ لَشَجَرَةٌ أَصْلُهَا الْإِيمَانُ بِاللَّهِ وَثَمَرُهَا الْمَوَالَةُ فِي اللَّهِ وَالْمُعَادَاةُ فِي اللَّهِ؛ دین، همانند درختی است که اصل و ریشه آن، ایمان به خداست و میوه آن، دوستی در راه خدا و دشمنی در راه خداوند است [۱۴]».

گواه این سخن، عمل امیر مؤمنان (ع) و مسلمانان دیگر در جبهه های جهاد است. امام، صحنه های درگیری مسلمانان با دشمنان را ترسیم می کند و می فرماید: ما در رکاب پیامبر (ص) با پدران و فرزندان و برادران و عموهایمان که در جبهه شرک بودند می جنگیدیم و این

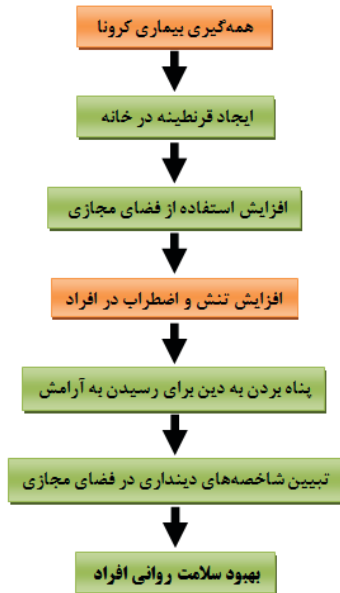
نبرد با مخالفان، بر ایمان و تسلیم ما می‌افزود (مَا يَزِيدُنَا ذَلِكَ إِلَّا إِيْمَانًا وَتَسْلِيمًا) [۱۳]. این، همان ولایت و برائت مکتبی در برخورد با خودی و بیگانه است.

از مجموع این چند حدیث چنان برمی‌آید که پرهیز از نیرنگ و حيله‌گری و بدگمانی، داشتن ورع و پارسایی، پرهیز از حرام‌های الهی، اخلاص، یقین، قناعت، موالات و معادات (تبری و تولی)، از شاخصه‌های دین‌داری است.

افزون بر همه موارد یادشده، سخنی شیوا و سرشار از نکته، از امیر مؤمنان (ع) در نهج‌البلاغه آمده که مجموعه‌ای از خصلت‌های مؤمن راستین را بیان می‌کند و از دوگانگی حرف و عمل، ظاهر و باطن یا ادعا و رفتار پرهیز می‌دهد که همه این اوصاف را می‌توان در زمره شاخص‌های دین‌داری برشمرد. بخشی از این کلام نورانی، به‌قرار ذیل است:

«لَا تَكُنْ مِمَّنْ يَرْجُو الْآخِرَةَ بغيرِ عَمَلٍ وَ يَرْجُوا يَرْجِي التَّوْبَةَ بِطُولِ الْأَمَلِ يَقُولُ فِي الدُّنْيَا يَقُولُ الزَّاهِدِينَ وَيَعْمَلُ فِيهَا بِعَمَلِ الرَّاعِبِينَ إِنْ أُعْطِيَ مِنْهَا لَمْ يَشْبَعْ وَإِنْ مَنِعَ مِنْهَا لَمْ يَقْنَعْ يَعْرِزُ عَن شُكْرِ مَا أُوتِيَ وَيَبْتَغِي الزِّيَادَةَ فِيمَا بَقِيَ. بِنَهْيٍ وَلَا يَنْتَهِي وَيَأْمُرُ النَّاسَ بِمَا لَمْ يَأْتِ بِمَا لَا يَأْتِي. يُحِبُّ الصَّالِحِينَ وَلَا يَعْمَلُ عَمَلَهُمْ وَيُبْغِضُ الْمُذْنِبِينَ وَهُوَ أَحَدُهُمْ يَكْرَهُ الْمَوْتَ لِكَثْرَةِ ذُنُوبِهِ وَيَقِيمُ عَلَى مَا يَكْرَهُ الْمَوْتَ مِنْ أَجَلِهِ...؛ از کسانی مباش که بدون عمل، به آخرت امیدوار است و توبه را با آرزوهای طولانی به تأخیر می‌اندازد. در دنیا حرف زاهدانه می‌زند، ولی عملش در دنیا، دنیاگرانه است. اگر از دنیا برخوردار شود، سیر نمی‌شود و اگر تهیدست گردد، قناعت نمی‌کند. از شکر آنچه دارد، ناتوان است؛ ولی در پی زیادی است. نهی می‌کند؛ ولی خودش دست از گناه نمی‌کشد. امر می‌کند؛ ولی خودش انجام نمی‌دهد. صالحان را دوست دارد؛ ولی مثل آنان عمل نمی‌کند. گناهکاران را دشمن

می‌دارد؛ درحالی که خودش از گناهکاران است. به جهت گناهان بسیاریش، از مرگ خوشش نمی‌آید؛ ولی به همین حالت که هست، باز گناه می‌کند ... [۱۳].»

نمودار ۱- مدل مفهومی مقاله

- این موعظه بلند، بخش‌های سودمند دیگری هم دارد که شایسته است مطالعه شود. از آنچه در همین بخش یاد شد، می‌فهمیم که دین‌دار، کسی است که:
- برای رستگاری آخرت، عمل صالح انجام دهد؛
 - از گناهانش زود توبه کند؛
 - بین گفتار و رفتارش همگونی وجود داشته باشد؛
 - اهل قناعت و شکر باشد؛
 - به آنچه امر می‌کند، خودش هم عمل کند؛
 - اگر از گناهی نهی می‌کند، خودش مرتکب آن نشود؛
 - اگر نیکان را دوست دارد، در عمل به آنان اقتدا کند؛
 - اگر از اهل معصیت بدش می‌آید، خودش گناه نکند؛
 - و اگر از پیامدهای گناه نگران است، فوری گناهان را ترک کند.

در یک کلمه، دین‌دار کسی است که اهل ایمان، تقوا، اخلاص، عمل صالح، عامل به واجبات، تارکِ محرمات، در پی رضای خدا، رها از سلطه نفس اماره و امرکننده به

معروف و نهی کننده از منکر باشد.

نتیجه گیری

در این مقاله سعی شد با نگاهی جدید به شاخصه های دین داری پرداخته شود. برای این منظور ابتدا تعاریفی از دین داری ارائه شد که این مسئله را برای سطوح مختلف مورد بررسی قرار می داد و در ادامه مصادیقی برای هر شاخصه معرفی شد.

یکی از شاخصه های بسیار مهم در دین داری امر به معروف و نهی از منکر است. امروزه با توسعه فضای مجازی نمی توان به شیوه های معمول برای امر به معروف و نهی از منکر دل بست. گرچه ماهیت و فلسفه استفاده از شیوه ها یکسان است؛ اما با توجه به تغییر ابعاد، باید از روش ها و شیوه های نوینی استفاده نمود.

در این زمینه پیشنهاد می شود دولت و مسئولان با تدوین چهار چوب های معین و بر اساس موازین اسلامی سامانه امر به معروف و نهی از منکر را برای پیشبرد امور مختلف در جامعه طراحی کنند و خود نیز پیشگام در اجرای این دو واجب فراموش شده به تعبیر مقام معظم رهبری باشند.

آنچه در اینجا مهم است شبکه ها و فضای مجازی است. امروزه با گسترش هر چه بیشتر ارتباطات و همه گیری بیماری کرونا نمی توان نقش آن را نادیده گرفت. انسان ها در فضایی دست به حرکت می زنند که هیچ حدومرزی در آن وجود ندارد، با افراد دیگری هم صحبت می شوند که حتی آن ها را نمی بینند؛ اما با خوش-باوری به این فضا اعتماد می کنند. حال سؤال اینجاست که چگونه در این بعد باید افراد را از انجام رفتارهای منکر بازداشت و آن ها را به سمت خوبی ها سوق داد؟ یکی از ویژگی های این فضا سرعت بالای انتقال اطلاعات است که در کسری از ثانیه اخبار به هر گوشه ای از جهان مخابره می شود. طبیعی است روش های معمول

آری، شاخص عینی و الگوی عملی، امام علی (ع) است که زندگی و سیره اش، آینه قرآن و دین است. باید علی شناس بود تا به شاخصه های دین داری رسید. در ادامه سعی گردیده هر یک از شاخصه های ذکر شده در جدولی ارائه و مصداق های آن در فضای مجازی ذکر شود.

جدول ۱. معرفی مصداق ها و شاخص های دین داری در فضای مجازی

ردیف	شاخص های دین داری	مصداق در شبکه ها و فضای مجازی
۱	معرفت دینی	بازنشر آموزه های دینی در فضای مجازی و معرفی دین و دادن هویت دینی به افراد
۲	ترک گناه	پرهیز از انتشار اخبار کذب و شایعات در فضای مجازی
۳	عمل صالح	ساخت و ایجاد کلیپ هایی با مضمون انجام کارهای خوب
۴	اهتمام به واجبات	ایجاد پست هایی در فضای مجازی در جهت ترغیب افراد به عمل نمودن به واجبات
۵	صدق و امانت	انتشار اخبار درست و پرهیز از افشای زندگی خصوصی افراد مانند بازیگران در فضای مجازی
۶	وفای به عهد	مشتری مداری و تحویل به موقع کالا و یا انجام خدمات در کسب و کارهای مجازی
۷	تقوا و پارسایی	پرهیز از ورود به سایت های غیر اخلاقی
۸	فدا کردن دنیا برای دین	ایجاد پست هایی در فضای مجازی با مضمون آخرت گرایی، نظام جزا و پاداش
۹	ضابطه های مکتبی در روابط	پرهیز از دوستی های اینترنتی و روابط این چنینی در فضای مجازی
۱۰	تعادل در حال خشم و رضا	پرهیز از تعاریف بیش از حد از دیگران و یا پرهیز از توهین به افراد بعد از خواندن مطالب آن ها در فضای مجازی
۱۱	دوری از هواپرستی	باز نکردن کلیپ هایی که انسان را به شهوات ترغیب می کند
۱۲	دین داری اصلی نه زبانی	ورود پلیس فتا در جهت مقابله با مظاهر بی دینی در فضای مجازی
۱۳	امر به معروف و نهی از منکر	امر به معروف: استفاده از پیام رسان های داخلی پرهیز از منکر: پرهیز از محتوای غیر اخلاقی و حرف های خلاف واقع در شبکه مجازی
۱۴	ظلم ستیزی	استفاده از محتوای برنامه ها در شبکه های مجازی در جهت مبارزه با استکبار جهانی به خصوص اسرائیل منفور
۱۵	پرهیز از مردم آزاری	پرهیز از مزاحمت های اینترنتی و یا کلاه برداری های اینترنتی

امربه‌معروف و نهی از منکر در این سیر جوابگو نیست؛ بنابراین از نگاه نویسنده این مقاله، بهترین شیوه سوق افراد به دین‌داری در این فضا استفاده از ابزاری است که اتفاقاً همین فضا در اختیار ما قرار می‌دهد. در این میان نقش پیام‌رسان‌های داخلی باید بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد؛ زیرا این پیام‌رسان‌ها دقیقاً با محیط داخلی کشور آشنا هستند و می‌توانند نیاز داخلی را بدون ترس از حمله دشمن فراهم کنند. طبیعی است با ایجاد پست‌های آموزنده و کلیپ‌های کوچک یعنی با روش غیرمستقیم باید افراد را از انجام کارهای بد و حتی الفاظ خلاف واقع و دور از عفت کلام بر حذر داشت.

منابع

۱. شهید، شیما. آثار روان‌شناختی گسترش بیماری کووید-۱۹ بر وضعیت سلامت روان افراد جامعه، مجله طب نظامی، دوره ۲۲، شماره ۲، ۱۳۹۹
۲. شکر بیگی، عالیه. ۱۳۹۱. رسانه، زنان و مناسبات خانواده، نشست انجمن جامعه‌شناسی ایران
3. Bryant Rebecca, What Kind of Space is Cyberspace 2001. Minerva – An Internet Journal of Philosophy 5, 2001, pp. 138
۴. صادقیان، عفت. ۱۳۸۴. تأثیر اینترنت بر کودکان و نوجوانان. مجله الکترونیکی نما، ش ۴
۵. ستارزاده، داوود. ۱۳۸۶. بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر اعتیاد به اینترنت و پیامدهای آن. فصلنامه تخصصی علوم اجتماعی. شماره چهاردهم
6. Cobb. J. Cybergrace: The Search for God in the Digital World. New York: 1998, Crown Publishers, pp. 45 ff
۷. ملاحی، نجمه، ۱۳۹۶ نقش آموزه‌های دینی اسلامی در پیشگیری از آثار مخرب فضای مجازی بر خانواده
8. Clark. David, Charactrizing cyberspace: pasr, present and future, MIT, PUB, 2009, p. 31
۹. شجاعی زند، علیرضا، مدلی برای سنجش دین‌داری در ایران، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۱، ۱۳۸۴، ص ۳۴ تا ۶۶
10. Himmelfarb, Harold S.(1975), Measuring religious involvement social forces Vol 53, NO, 4: 606-618
۱۱. فرهنگ بزرگ جامع نوین، عربی-فارسی، نشر نی تهران، بی تا، ج ۲، ص ۲۳۱
۱۲. محمدتقی مصباح یزدی، قلمرو دین نشر موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قم ۱۳۸۲ ش، ص ۲۳۵.
۱۳. نهج‌البلاغه، خطبه ۱. خطبه ۱۵۶. خطبه ۱۹۳. نامه ۴۳. نامه ۴۷. نامه ۵۳. نامه ۳۹. حکمت ۱۴۷. خطبه ۲۲۴. حکمت ۲۲۸. خطبه ۵۰. خطبه ۱۱۳. خطبه ۱۱۸. خطبه ۱۱۳. حکمت ۳۷۴. خطبه ۱۳۰. نامه ۴۷. نامه ۴۸. خطبه ۲۷. خطبه ۱۶۷. خطبه ۵۶. حکمت ۱۵۰.

۱۴. علی بن محمد لیثی واسطی، عیون الحکم والمواعظ، ج ۲، ح ۹۹۴۴.
- ح ۹۸۷۲. ج ۱، ح ۴۹۸۱. ح ۳۳. ح ۴۵۷۰. ح ۳۷۳۵. ج ۱، ح ۴۵۷۷.
- ح ۴۵۷۳. ح ۵۸۰۰. ج ۲، ح ۸۸۴۹. ح ۹۷۰۲. ج ۱، ح ۲۰۶۷. ج ۲، ح ۱۰۱۷۸.
- ج ۲، ح ۴۶۳۶. ج ۲، ح ۸۸۶۸. ج ۲، ح ۷۳۴۶. ح ۸۶۹۴. ح ۹۰۵۶.
۱۵. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۵، ص ۹۵. ج ۳۳، ص ۵۰۶.
۱۶. قرآن کریم، سوره مبارکه مؤمنون، آیه ۸.
۱۷. تمیمی آمدی، غررالحکم و دررالکلم، ح ۹۰۳۱. ح ۱۷۴۲.
۱۸. محمد محمدی ری‌شهری، میزان الحکمه، ح ۸۷۷۸.